

АЛГОРИТМ СТВОРЕННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ТУРИСТИЧНИХ КЛАСТЕРІВ

Балко Р.В.

У статті розкрито теоретичні засади та обґрунтовано етапи формування територіальних туристичних кластерів, висвітлено переваги кластерної організації, а також окреслено можливості ефективного використання кластерного підходу на Закарпатті. В практичному значенні висвітлення даного питання може створити інвестиційні проекти, які внесуть нові фінансові, туристичні потоки в область та сприятимуть розвитку окремих районів та області загалом.

Кількість бібліографічних посилань – 6, мова – українська.

Ключові слова: кластер, опорні туристичні комплекси, автономні туристичні комплекси, туристичний кластер.

ВСТУП

Туризм вважається одним з найбільш перспективних напрямів економічної діяльності у світовій економіці. Розвиток туризму дав можливість багатьом державам з менш привабливими, ніж в Україні, рекреаційно-природним та культурно-історичним ресурсним потенціалом значно підвищити рівень соціально-економічного розвитку. Проте, сама по собі наявність значного туристичного потенціалу ще не дає гарантії успішного розвитку туристичної індустрії.

Загальновідомо, що туризм, з одного боку, істотно впливає на економічний розвиток держави та регіонів, сприяє створенню нових робочих місць, є джерелом поповнення бюджету, приваблює валютні надходження, поєднує прибутковість та екологічну поміркованість, а з іншого - стимулює розвиток суміжних сфер економіки (будівництво, транспорт, сільське господарство, культура, мистецтво тощо), які прямо чи опосередковано пов'язані з індустрією туризму.

Проте, Україна, володіючи комплексом конкурентних переваг для розвитку туризму, не приділяє належної уваги реалізації загальнодержавних та регіональних стратегічних програм у даній сфері. Отже, актуальними залишаються питання науково обґрунтованого планування, регулювання, ефективного використання наявного рекреаційно-туристичного потенціалу зокрема, через формування кластерних об'єднань у сфері туризму.

Провідні міжнародні школи і теорії просторового розвитку пов'язують категорію конкурентоспроможності території на національних і міжнародних ринках із категорією кластерного розвитку і кластерної організації економіки. Зокрема, у рамках найбільш популярних на сьогодні концепцій кластерного розвитку М. Энрайта, Дж. Хамфрі і М. Портера, докладно доведено, що кластерний тип організації регіональної економіки дає можливість сконцентрувати ресурси і зусилля на створенні конкурентних переваг території у рамках конкретного сектора економіки за рахунок:

- створення загальної і спеціалізованої виробничої інфраструктури;
- створення сприятливих умов для розвитку не лише галузей спеціалізації, але і обслуговуючих і допоміжних галузей і видів економічної діяльності;
- стимулювання конкуренції і інноваційної активності учасників кластера і, як наслідок - підвищення продуктивності праці;
- створення привабливих умов для залучення капіталу (інвестицій) і кваліфікованої робочої сили;
- оптимізації просторового розміщення чинників виробництва;
- створення умов економічного зростання і мінімізації витрат в результаті виробничої концентрації і агломераційної економії.

Згідно із класичним визначенням М. Портера, під категорією "кластер" будемо розуміти "сконцентровані за географічною ознакою групи взаємозв'язаних компаній, постачальників товарів і послуг, фірм, що спеціалізуються у відповідних видах діяльності, а також пов'язаних із їхньою діяльністю організацій, що конкурують між собою, проте здійснюють спільну діяльність". [1] Згідно із іншим, уточненим визначенням М. Портера, під кластером розуміється "географічно близька група технологічно пов'язаних між собою компаній і взаємодіючих інституцій у специфічній області, що мають багато спільного та взаємодоповнюють одне одного".[1]

Всього на сьогодні існує більше двадцяти загальноприйнятих та загальновідомих визначень кластера. Для того, щоб виробити рекомендації для формування у регіоні кластерної організації економіки, орієнтованої на домінуючий розвиток сервісного сектора (у нашому дослідженні детально зупинимося на кластерній організації регіональних

рекреаційно-туристичних комплексів), необхідно виокремити основні ознаки і функціональні особливості регіонального кластера, що розглядаються як його ключові елементи. Як такі можна виділити:

- географічна близькість (концентрація) і географічна єдність підприємств, що утворюють кластер у поєднанні з концентрацією ресурсів і оптимізацією розміщення чинників виробництва в межах регіону;
- чітко виражена спеціалізація (причому спеціалізація не тільки підприємств та господарюючих суб'єктів, але і спеціалізація конкретних територій загалом);
- наявність значної кількості господарюючих суб'єктів, що працюють у рамках виділеної сфери спеціалізації;
- високий рівень розвитку конкуренції між господарюючими суб'єктами, заснований на інноваційній активності, і розвитку різноманітних форм міжкорпоративної співпраці (кооперація, злиття і поглинання, контрактинг, франчайзинг тощо).

Це лише деякі, найбільш суттєві ознаки кластерної організації економіки, поширені на рівень регіону. Головним завданням при створенні умов для формування і розвитку регіонального кластера є, передусім, підвищення рівня привабливості території для зовнішніх економічних агентів через використання важелів диференційованої регіональної економічної політики і оптимізація розміщення чинників виробництва.

Отже, метою дослідження є вдосконалення теоретичних і методичних підходів до кластерної організації регіональних рекреаційно-туристичних комплексів на засадах моніторингу на прикладі Закарпатської області.

Дослідження проводилось з використанням: теорії ринкової економіки; теоретичних підходів щодо формування системи показників побудови регіонального кластера; методів і принципів проведення статистичних спостережень тощо. В статті здійснюється аналіз структури рекреаційно-туристичного потенціалу Закарпаття, часові та територіальні порівняння. Досить вагомим є також використання кластерного аналізу, як одного з методів дослідження.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Провідним завданням регіональних органів державного управління є створення відповідних умов, за яких ресурси і потенціал територій використовувалися б найбільш оптимальним чином (на засадах поєднання спеціалізації і процесів кооперації).

У контексті вирішення цієї задачі і, відповідно до представлених вище результатів досліджень, спробуємо виділити на території Закарпатської області комплекси і центри, які могли б стати вузловими елементами туристичного кластера. З точки зору розвитку туризму і його просторової диференціації на Закарпатті пропонуємо виділяти два типи комплексів, що включають в себе центри туристичної активності :

- 1) опорні (основні);
- 2) автономні (другорядні) рекреаційно-туристичні комплекси.

Опорні туристичні комплекси і центри повинні бути пов'язані між собою єдиною мережею туристичних маршрутів і загальною туристичною інфраструктурою. Необхідно розробити систему об'єднуючих елементів туристичної інфраструктури і скласти перелік основних туристичних маршрутів, що об'єднують рекреаційно-туристичні комплекси і туристичні центри у рамках "Стратегії розвитку туризму в Закарпатській області на період до 2020 року" і розробити "Генеральну схему розміщення об'єктів і інфраструктури туризму в Закарпатській області". Опорні рекреаційно-туристичні комплекси повинні включати найпопулярніші і найбільш відомі об'єкти туристичного показу і охоплювати основні туристичні потоки.

За нашими дослідженнями планується, що в середньостроковій і довгостроковій перспективі опорні туристичні зони будуть обслуговувати більше 60% загального туристичного потоку в області. На їхній території доцільною є реалізація великих інвестиційних проєктів зі створення і розвитку об'єктів рекреаційно-туристичної інфраструктури, а також із облаштування вже існуючих об'єктів туристичного показу. Вони повинні виступати в якості вузлових елементів ще несформованого регіонального туристичного кластера. На засадах проведеного комплексного аналізу нами виокремлено найбільш важливі інвестиційні проєкти в розрізі опорних рекреаційно-туристичних зон, які наведені в табл. 1.

Тут представлені лише ключові об'єкти рекреаційно-туристичної інфраструктури на території опорних рекреаційно-туристичних центрів Закарпатської області. Вони повинні доповнюватися допоміжними об'єктами, які розташуються уздовж найбільш важливих туристичних маршрутів і в центрах комплексного обслуговування туристів (туристичні бази, кемпінги, автостоянки, інформаційні покажчики та інші об'єкти).

Автономні рекреаційно-туристичні комплекси і центри в інфраструктурному плані в недостатній мірі пов'язані з опорними рекреаційно-туристичними комплексами. Їх функціонування більшою мірою повинно бути пов'язане з реалізацією можливостей оптимального використання рекреаційно-туристичного потенціалу в рамках цієї території (на локальному рівні). Проте, розвиток туризму в автономних рекреаційно-туристичних комплексах і центрах дозволить найбільш повно реалізувати існуючий рекреаційно-туристичний потенціал Закарпатської області, оптимальним чином розподілити в'їзні туристичні потоки і створити умови і стимули соціально-економічного розвитку територій. За умови досягнення достатнього рівня розвитку туристичної інфраструктури (назвемо його критичним рівнем) і при диверсифікації туристичної спеціалізації території в майбутньому автономні комплекси і центри можуть активно включатися в основні туристичні маршрути.

Таблиця 1 Найбільш важливі об'єкти рекреаційно-туристичної інфраструктури, будівництво яких доцільно передбачити на території опорних рекреаційно-туристичних зон Закарпатської області

Опорні рекреаційно-туристичні зони	Основні об'єкти рекреаційно-туристичної інфраструктури (інвестиційні об'єкти)
Ужгородська рекреаційно-туристична зона	<ul style="list-style-type: none"> - обладнання зон прийому туристів, перегляду, комплексного обслуговування та відпочинку на території історичної пам'ятки 14 ст. «Невицький замок»; - будівництво 3-х об'єктів туристично-рекреаційного призначення з інженерної інфраструктурою (50-60 місць кожен): екотуроб'єкт в с.Кібляри, котеджі для надання місць короткотермінового проживання в с. В.Лази, санаторний комплекс в с. Анталовці; - будівництво кемпінгу та організація музею вина в с. Середне на базі агрофірми „Леанка”; - реконструкція вже існуючих закладів (санаторій-профілакторій «Колос», турбаза «Его-Невицьке»); - обладнання туристичних маршрутів; - розвиток комплексу обслуговування туристів в туристичних центрах зони (кафе, пункти прокату обладнання, медпункти); - обладнання зон прийому туристів, комплексного обслуговування та відпочинку на території термальних родовищ вуглекислих кремнієвих вод (Ужгородське, Созівське).
Свалявсько-Мукачівська рекреаційно-туристична зона	<ul style="list-style-type: none"> - будівництво 2-х об'єктів туристично-рекреаційного призначення та водолікарні в с. Солочин; - будівництво водолікарні на базі ЛСОК «Латориця»; - проведення реконструкції існуючих туристично-рекреаційних комплексів; - обладнання території зони інформаційними показниками; - розвиток культурно-розважального сектору туризму на вже існуючих базах; - вивчення питання відновлення курорту «Неліпино».
Перечинсько-Великоберезнянська рекреаційно-туристична зона	<ul style="list-style-type: none"> - будівництво гірськолижного центру на г. Полонина Руна с. Лумшори; - розвиток інфраструктури унікального курорту слабо сульфідних мінеральних вод «Лумшори»; - будівництво туристично-спортивного комплексу на 60 місць в с. Вишка; - обладнання зон прийому туристів, перегляду, комплексного обслуговування та відпочинку на території і в околицях міжнародного біосферного заповідника “Стужиця” та НПП “Ужанський”; - організація та обладнання туристичних маршрутів з розвитком комплексу обслуговування туристів в туристичних центрах зони.
Міжгірсько-Воловецька рекреаційно-туристична зона	<ul style="list-style-type: none"> - завершення будівництва кемпінгу в урочищі Майдан с. Підполоззя, готелю в с. Н.Ворота, трьох готелів в смт. Жденієво, торговельно-готельного комплексу в смт. Воловець, санаторного комплексу «Сойми»; - обладнання зон прийому туристів, перегляду, комплексного обслуговування та відпочинку на території і в околицях НПП «Синевир»; - обладнання туристських маршрутів з розвитком комплексу обслуговування туристів в туристичних центрах зони.
Іршавська рекреаційно-туристична зона	<ul style="list-style-type: none"> - будівництво 6-ти об'єктів туристично-рекреаційного призначення та водолікарні в с. В.Розтока; - розробка родовищ та обладнання зон прийому туристів, комплексного обслуговування та відпочинку на території Іршавського родовища мінеральних вод в с. В.Розтока, М.Розтока, Дібрівка, Гребля, Кам'янське, Мідяниця, Дунковиця, Негрово, Доробратово та природними джерелами в с. Негрово, В. Розтока, Доробратово; - обладнання туристських маршрутів з розвитком комплексу

	обслуговування туристів в туристичних центрах зони.
Берегівська рекреаційно-туристична зона	<ul style="list-style-type: none"> - будівництво бальнеотерапевтичного комплексу на території спортивної бази „Закарпаття” в м. Берегово; - розвиток інфраструктури санаторію-профілакторію „Косонь”; - розробка родовищ та обладнання зон прийому туристів, комплексного обслуговування та відпочинку на території Берегівського родовища термальних мінеральних вод в с. Боржава, Гараздівка, Іванівка; - організація музею вина в м. Берегово; - обладнання території зони інформаційними покажчиками.
Хустська рекреаційно-туристична зона	<ul style="list-style-type: none"> - будівництво 2-х об'єктів туристично-рекреаційного призначення з інженерною інфраструктурою (50-60 місць кожен) у с. Велятино; - організація та обладнання туристичних маршрутів з розвитком комплексу обслуговування туристів в місцях, придатних для розвитку водного туризму; - обладнання зон прийому туристів, перегляду, комплексного обслуговування та відпочинку на території і в околицях частини Карпатського біосферного заповідника, що належить до даної рекреаційно-туристичної зони; - обладнання оглядових майданчиків в НПП «Долина Нарцисів».
Рахівська рекреаційно-туристична зона	<ul style="list-style-type: none"> - будівництво 4-х об'єктів туристично-рекреаційного призначення з інженерною інфраструктурою (40-50 місць кожен) та 4 –х мініготелів на Полонині Драгобрат; - переобладнання технічного оснащення та інфраструктури гірськолижного комплексу «Драгобрат»; - обладнання зон прийому туристів, перегляду, комплексного обслуговування та відпочинку на території і в околицях Карпатського природного національного парку; - обладнання зон прийому туристів, перегляду, комплексного обслуговування та відпочинку на території і в околицях частини Карпатського біосферного заповідника, що належить до даної рекреаційно-туристичної зони; - обладнання зон прийому туристів, перегляду, комплексного обслуговування та відпочинку на території і в околицях полонини Драгобрат; - обладнання туристських маршрутів з розвитком комплексу обслуговування туристів в туристичних центрах зони.

У процесі формування регіонального туристичного кластера, автономні рекреаційно-туристичні комплекси покликані функціонально доповнювати існуючий перелік рекреаційно-туристичних послуг, що надається на регіональному рівні, пропонуючи окремі послуги і тематичні тури з активним використанням потенціалу природних територій, що особливо охороняються, а також окремих елементів туристичної інфраструктури і конкретних туристичних об'єктів.

Відповідно до загальної концепції розміщення туристичної інфраструктури в регіоні у якості опорних рекреаційно-туристичних комплексів Закарпатської області необхідно відібрати території, які слід виявити в результаті зонування за наступними критеріями:

- наявність об'єктів туристичної і іншої інфраструктури (транспортної, інженерної, соціальної тощо);
- близькість розташування стосовно ключових інфраструктурних об'єктів (транспортних вузлів, міжнародних або обласних транспортних магістралей, міжнародних пунктів пропуску тощо);
- висока щільність об'єктів туристичного показу (як на території самого комплексу, так і на суміжних територіях);
- унікальність і високі презентабельні та екологічні характеристики ландшафтів, природно-рекреаційні особливості рекреаційно-туристичних територій;
- високий маркетинговий потенціал території (наявність "розкручених" або потенційних туристичних брендів, інтерес туристів до території, прогнозованість фінансових результатів від розвитку туризму на території);
- інтерес реальних і потенційних інвесторів до території тощо.

Отже, із наведеного вище, узагальнимо основні кроки алгоритму формування туристичного кластеру, що матиме такий загальний вигляд:

Етап 1. Моніторинг розвитку регіональних рекреаційно-туристичних комплексів, що включає:

- процес діагностики фактичного стану рекреаційно-туристичного комплексу;

- процес прогнозування основних показників, напрямів та тенденцій сталого розвитку регіональних рекреаційно-туристичних комплексів (РРТК);
- процес розробки проекту сталого розвитку РРТК;
- процес реалізації проекту.

Етап 2. На основі отриманих інформаційних ресурсів (діагностика фактичного стану рекреаційно-туристичного комплексу) - виокремлення опорних та автономних туристичних комплексів і центрів, формування кластерів та опис їхніх територіальних меж.

Етап 3. У кожному із опорних та автономних туристичних комплексів вибираються ділянки для будівництва об'єктів туристичної інфраструктури (розробка інвестиційних проектів) із залученням інвестицій згідно із певними критеріями.

Етап 4. Прогнозування потужності та структури туристичних потоків у розрізі туристичних комплексів та розробка трьох сценаріїв (для кожного із комплексів) – сценарій інерційного розвитку, сценарій помірному розвитку та сценарій інноваційного розвитку (або песимістичний, середній та оптимістичний сценарій).

Етап 5. Розробка систем стратегічного управління розвитком туризму у Закарпатській області в контексті кластерного підходу.

Далі детальніше розкриємо змістове навантаження другого етапу зазначеного алгоритму формування туристичного кластеру. Отже, кластерний аналіз – це об'єднання даних у групи так, щоб відмінності між об'єктами кожної групи були мінімальними, а між самими групами – суттєвими.

Кластер – це добровільне територіально-галузеве об'єднання підприємств (районів) для здійснення скоординованої фінансово-господарської діяльності, при якій всі учасники кластера отримують вигоду, а саме кластерне утворення стає конкурентоспроможним на даному сегменті ринкової економіки. Мета створення кластера полягає у забезпеченні економічного розвитку та підвищенні конкурентоспроможності продукції або послуг його членів на ринках [2].

Туристичний кластер – це система інтенсивної виробничо-технологічної та інформаційної взаємодії туристичних підприємств (рекреаційно-туристичних комплексів), постачальників базових та додаткових послуг із метою створення спільного туристичного продукту. До туристичних кластерів відносяться групи підприємств, сконцентрованих географічно в межах регіону, які спільно використовують туристичні ресурси, спеціалізовану туристичну інфраструктуру, локальні ринки праці, здійснюють спільну маркетингову та рекламно-інформаційну діяльність [2].

Туристичний кластер – це, в першу чергу, спільнота різних підприємств і організацій на певній території, що безпосередньо або опосередковано пов'язані із наданням туристичних послуг.

Границі туристичного кластеру досить складно підпорядкувати стандартним системам галузевої класифікації. Туристичний кластер повинен складатись із комбінації галузей, що створюють турпродукт і умови для підвищення його конкурентоспроможності. Границі туристичного кластеру можуть змінюватись у зв'язку з появою нових підприємств і галузей, зі зміною умов ринку, державного регулювання тощо.

Слід зазначити, що утворенню туристичного кластеру повинен передувати процес економічного обґрунтування доцільності об'єднання окремих підприємств у кластер. Проте, передусім, слід окреслити стратегічну мету функціонування кластерного об'єднання, визначити цілі та сформувати систему показників оцінки ефективності подальшої діяльності кластера. Зокрема, ефективність діяльності кластера можна оцінити за такими показниками, як максимізація сумарного рівня прибутку, зниження собівартості та підвищення рівня рентабельності виробництва сукупного туристичного продукту, оцінка рівня отриманого соціального та екологічного ефекту, а також за групою показників ефективного використання рекреаційних та природних ресурсів.

Щодо умов доцільності кластерних об'єднань, то тут необхідно зважити на консолідацію зусиль з боку учасників кластеру стосовно намірів стратегічної співпраці, спільної відповідальності за результати роботи, а також здійснити оцінку та провести маркетингове дослідження стосовно сегментації ринку, наявності інфраструктури, якості та наявності робочої сили, доступу до природно-рекреаційних та якісних інформаційних ресурсів.

Відбір учасників кластеру необхідно здійснювати у контексті теоретичних засад кластерного аналізу (відмінності між об'єктами кожної групи були мінімальними, а між самими групами – суттєвими). Слід також врахувати наявність спільних стратегічних цілей та бажання здійснювати скоординовану спільну діяльність для всіх учасників кластеру. До переваг такого об'єднання належить можливість адаптації до нових умов співпраці між учасниками кластеру, а також оптимізація використання технічного, технологічного, професійного, фінансового та іншого потенціалу.

Оцінити ефективність діяльності кластера можна за допомогою аналізу динаміки основних економічних показників учасників кластера до та після об'єднання. Якщо маємо позитивну динаміку, то створення кластеру є доцільним.

ВИСНОВКИ

Отже, кластерний аналіз міст та районів у контексті об'єктів туристичної спеціалізації Закарпатської області дозволяє створити об'єднання, метою яких є підвищення конкурентоспроможності продукції чи послуг членів кластера на ринках різних рівнів. Туристичний кластер – це одна із форм організації продуктивних сил усіх учасників

даної моделі, яка передбачає створення нового туристичного продукту на основі маркетингових комунікацій у туризмі, що дозволить їм успішно конкурувати на туристичних ринках різних рівнів. Також на основі створених кластерів рекомендується створити інвестиційні проекти, які внесуть нові фінансові, туристичні потоки в область та сприятимуть розвитку окремих районів та області загалом.

Спеціалізація туристичного кластера не повинна обмежуватись діяльністю за окремим видом туризму, зобов'язана сприяти розробці нового туристичного продукту, створенні відповідних організаційних структур міжрегіонального, транскордонного, регіонального та субрегіонального рівнів, формуванню інформаційної бази певних інформаційно-туристичних ресурсів території, суб'єктів туристичної діяльності, інших даних, що визначають конкурентоспроможність туристичної сфери, запровадженню проектів освітніх стандартів підготовки фахівців з державного управління та розвитку туристичної сфери, забезпечення пошуку джерел фінансування проектів, заходів з державного управління, моніторинг ефективності використання фінансових ресурсів, підтримання привабливості туристичної території для туристів на належному рівні, створення нових комунікаційних каналів як інструментів поширення інформації про рекреаційно-туристичний потенціал території тощо.

Об'єднання міст та районів Закарпатської області у кластери дозволить створити спільні інвестиційні проекти розвитку туризму. За допомогою саме такого районування можна розвивати території, використовуючи наявний рекреаційно-туристичний потенціал, або залучаючи необхідні ресурси з інших областей, створюючи туристичні маршрути, які охоплюють максимально можливу кількість туристичних пам'яток. Необхідно залучати інвестиції в удосконалення матеріально-технічної бази санаторно-курортних, готельних та ресторанних закладів. Для розвитку туристично-депресивних районів необхідно розробити спеціальну програму розвитку цих територій, яка передбачає залучення додаткових ресурсів, створення нового туристичного продукту, який привабить більшу кількість туристів, і як результат, принесе чималі прибутки.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Портер, Майкл Э. Конкуренція: Пер. з англ. - М.: Видавничий дім "Вільямс" 2005.
2. Кифяк В.Ф. Організація туристичної діяльності в Україні : навч. посібник / В.Ф. Кифяк – Чернівці : Книги ХХІ, 2008. – 344 с.
3. Теорія управління: соціально-технологічний підхід. Енцикл. словарь / Под ред. Иванова В. Н., Патрушева В. И., Акад. наук социал. технологий и местного самоуправления. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Муниципальный мир, 2004. – 672 с.)
4. Голуб С.В. Моделирование мониторинговых процессов эвристической системой наблюдений // Электронное моделирование. – 2004. – Т. 26, № 5. – С. 55–65.
5. Принятие решений в системах мониторинга / Т.Г. Емельяненко, А.В. Зборовский, А.Ф. Приставка и др. – Днепропетровск: РИК НГУ, 2005.– 224 с.
6. Айвазян С.А. Прикладная статистика: исследование зависимости / С.А. Айвазян, И.С. Енюков, Л.Д. Мешалкин. – М.: Финансы и статистика, 1984. – 475 с.

Балко Ростислав Васильович, аспірант кафедри економічної теорії та менеджменту, Ужгородський державний університет, тел. 050-671-5904, e-mail: rostbalko@yahoo.com